

Holland en de financiering van de Opstand (1568-1648): deel II

Auteur(s):

J.M.F. Fritschy

De auteur is werkzaam bij de Vrije Universiteit Amsterdam, Faculteit der Letteren, afdeling Geschiedenis en bijzonder hoogleraar Geschiedenis van de Overheidsfinanciën vanwege de Stichting Unger-van Brerofonds.

w.fritschy@let.vu.nl

Verschenen in:

ESB, 89e jaargang, nr. 4438, pagina 353, 23 juli 2004

Rubriek:

Nederlandse economie

Trefwoord(en):

De oorlog tegen Spanje vereiste een spectaculaire toename van de financiële middelen van de Nederlandse Republiek. Obligaties werden de dominante vorm van langetermijnkrediet in de Hollandse schuld.

In deel I van dit artikel in het vorige nummer werd uiteengezet hoe de Staten van Holland in 1574 besloten om de door de steden gemeenschappelijk geheven belastingen drastisch te verzwaren en deze voortaan ook overal op het platteland te heffen. Daarnaast kwam er een belasting op onroerend goed, die al spoedig werd aangeduid als de 'verponding'. Als de 'gemene' middelen en de 'verponding' gezamenlijk niet genoeg opleverden, werd het daarbovenop nog benodigde bedrag wederom omgeslagen over de steden, zogenaamde 'repartities'.

Holland was het belangrijkste gewest van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën, dat ongeveer zestig procent van de uitgaven van de Nederlandse Republiek voor zijn rekening moest nemen. Een reconstructie van de gewestelijke inkomsten van Holland voor de jaren 1572 tot 1648 toont dat de gemene middelen in het Hollandse belastingstelsel sinds de Opstand de basis van het fiscale bestel zijn geworden. Het was eenvoudiger om in de uitdijende economie van Holland over te gaan tot tariefsverhogingen van grotendeels indirecte, kostprijsverhogende middelen, dan om extra 'verpondingen' of 'repartities' over de steden door te voeren. Wat heeft dat betekend voor de belastingdruk en welke rol heeft het binnenlands krediet in de Opstand gespeeld?

Belastingdruk

De Nederlandse Opstand tegen Spanje werd in de eerste decennia voor het overgrote deel uit belastingen en buitenlandse geldbronnen gefinancierd. Leningen op de binnenlandse kapitaalmarkt speelden tot 1600 nog nauwelijks een rol in de Hollandse overheidsfinanciën. In het vorige nummer werd reeds het belang van de 'gemene middelen' in het Hollandse belastingstelsel sinds de Opstand getoond.

De gegevens en schattingen in [figuur 1](#) en [figuur 2](#) geven een indruk van de rol van de bevolkingsgroei en van de belastingverzwaringen in de forse groei van de belastingopbrengsten. Daaruit blijkt dat de groei van de opbrengsten zeker niet alleen te danken was aan bevolkingsgroei, maar vooral aan steeds meer en zwaardere belastingen.

opbrengst 'gemene middelen'	percentage van (1) dat alleen drukte op meer vermogen- den en/of boeren	bevolkings- omvang ^a	belastingbedrag in gulden per hoofd na aftrek van opbrengst bedoeld in (2) [(1)-(2)*(1)]/(3)	gemiddeld nominaal dagloon in gulden	aantal werk- dagen per jaar	nominaal jaarloon in gulden (5)*(6)	belasting- druk bij 1 dagloon t/bv 4 personen [(4*(4)]/(7)	index reële lonen (1610 = 100)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
1514		275,000		0.20	265	53		
1575	540,000	430,562	1.11	0.30	300	90	5%	69
1580	817,617	450,305	1.54	0.35	300	105	6%	82
1586	1,498,424							
1590	1,797,180	491,925	3.11	0.50	300	150	8%	100
1599	2,700,000							
1600	2,725,650	542,316	4.27	0.65	300	195	9%	87
1610	4,484,367	597,869	6.45	0.70	307	215	12%	100
1620	5,255,792	659,113	6.86	0.70	307	215	13%	104
1622		672,000						
1624	5,591,169							
1630	7,266,361	697,687	9.06	0.75	307	230	16%	69
1640	7,886,634	731,180	9.38	0.95	307	292	13%	90
1650	8,404,529	766,282	9.54	0.95	307	292	13%	76
1680		883,000						

a. Geschatte jaarlijkse groei: 1514-1584 0,75%, 1585-1620 0,99%, 1621-1689 0,47%.

Figuur 1. De ontwikkeling van de belastingdruk op een stedelijke dagloner in Holland, (eigen schattingen cursief)

totale belasting-	bevolkingsomvang ^a	belasting- opbrengst	nominaal daginkomen	aantal werkdagen	nominaal jaarinkomen	belasting- druk bij 1	index reël inkomen
----------------------	-------------------------------	-------------------------	------------------------	---------------------	-------------------------	--------------------------	-----------------------

opbrengst	per hoofd per jaar (1) : (2)	van gildenmeester	per jaar cMvdW709	gildenmeester (4)*(5)	dagloon tbv 4 personen (4)*(3)/(6)	gilden- meester 1610 = 100	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1514	275,000			265			
1575	800,000	1.86	0.50	300	150	5%	75
1580	1,017,617	2.26	0.65	300	195	5%	77
1586	2,097,764	4.73	0.70	300	210	9%	
1590	2,397,180	4.91	0.80	300	240	8%	90
1599	4,400,000	8.19	0.90	300	270	12%	
1600	4,625,650	8.53	0.90	300	270	13%	90
1610	6,004,367	10.04	1.00	307	307	13%	100
1620	6,775,792	10.26	1.05	307	322	13%	100
1621	7,788,779	11.70	1.05	307	322	15%	
1622	8,133,268	12.10	1.10	307	338	14%	
1630	10,034,779	14.38	1.15	307	353	16%	83
1640	10,650,774	14.57	1.20	307	368	16%	93
1650	11,248,414	14.68	1.25	307	384	15%	85
1680	883,000						

a. Geschatte jaarlijkse groei: 1514-1584 0,75%, 1585-1620 0,99%, 1621-1689 0,47%.

Figuur 2. De ontwikkeling van de belastingdruk op een gildenmeester in Holland

Het is aannemelijk dat de groeiende belastingdruk tot 1620 mede mogelijk gemaakt werd door economische groei per hoofd van de bevolking. We kijken hiertoe naar de ontwikkeling van de belastingdruk voor zowel een stedelijke dagloner als voor een gildenmeester. We nemen aan dat beiden het hele jaar door werk hadden en een gezin van vier personen onderhielden. Zoals weergegeven in de laatste kolom, is er tussen 1575 en 1620 ondanks de prijsinflatie van deze jaren, sprake geweest van een stijging van de reële inkomens.

De Hollandse kapitaalmarkt

Het is verrassend dat gewestelijke leningen zo lang geen rol speelden in Hollands overheidsfinanciën sinds de Opstand. Deze observatie gaat in tegen een bekende studie van de Amerikaanse historicus Jim Tracy, die betoogde dat er in Holland al in de jaren veertig van de zestiende eeuw een 'financiële revolutie' had plaatsgevonden (Tracy, 1985). Met deze term doelde hij op een spectaculaire groei in leningfinanciering gekoppeld aan een verschuiving van kortetermijn- naar langetermijnleningen tegen veel lagere rentestanden dan voorheen.

In Engeland deed dit fenomeen zich voor, blijkens de klassieke studie van P. Dickson, na de 'Glorious Revolution' van 1688 (Dickson, 1967). Leningen werden sindsdien gegarandeerd door het parlement, dat voor de rentebetaling op elke lening een specifieke belasting als onderpand aanwees. Bovendien werd de in 1694 opgerichte Bank of England een efficiënte intermediair tussen regering en kapitaalmarkt, zowel voor kortetermijn- als voor langetermijnkrediet.

Tracy heeft erop gewezen dat een ontwikkeling met een vergelijkbaar effect zich in Holland al in de jaren veertig van de zestiende eeuw had voorgedaan. Karel V had namelijk de zes Hollandse steden die vertegenwoordigd waren in de Staten van Holland weten te bewegen om leningen in de vorm van de verkoop van langlopende losrenten en/of lijfrenten uit te schrijven op hun gezamenlijk krediet. Zo kon hij over veel grotere bedragen tegelijk beschikken tegen lagere rentes dan voordien. Daarmee kon hij de dure kortetermijnobligaties van Antwerpse financiers aflossen. Onder de stedelijke burgerij was voldoende vraag naar dergelijke renten te verwachten als belegging voor de oude dag en voor weduwen en wezen, mits de rentebetalingen voldoende zeker waren gesteld. Daartoe moesten de steden tevens overgaan tot enkele gemeenschappelijke belastingen als onderpand van deze leningen.

Een Hollandse belastingontvanger

Gezien de neiging van vorsten om oorlogsuitgaven hogere prioriteit te geven dan rentebetalingen aan schuldeisers, genoot een keizerlijke ontvanger minder krediet dan een van de Staten. De steden hadden dan ook alleen met de voorstellen van de keizer ingestemd onder de voorwaarde dat een door de Staten van Holland zelf aan te stellen ontvanger de inning van de voor de rente bestemde belastingen en de uitbetaling van de renten in handen zou krijgen. Dit ter meerdere zekerstelling voor de Hollandse beleggers. Deze institutionele wijziging leidde er vervolgens toe dat bij de door Holland aangestelde ontvanger, die ook belast was met het uitschrijven van de leningen, al spoedig veel grotere bedragen omgingen dan bij die van de keizer. Zo gaf de Habsburgse vorst Holland zelf het middel in handen waarmee het in de toekomst de Opstand tegen de vorst zou kunnen financieren.

In de praktijk moest ook Holland vanaf 1572 prioriteit geven aan oorlogsuitgaven boven rentebetalingen. Alle rentebetalingen op de - toen overigens nog zeer kleine - Hollandse schuld werden van 1572 tot 1575 stopgezet. Daarna werden onbetaalde renten gedurende een aantal jaren aan de schuld toegevoegd. Pas in 1586 kon worden begonnen met het wegwerken van achterstallige rentebetalingen, overigens wel onder toepassing van rentekortingen van meestal zo'n vijftien procent. Daarnaast werd in 1586 tot een bedrag van anderhalf miljoen aan uit de Opstand voortvloeiende stedelijke schulden overgenomen door de Staten. Individuele steden waren in de jaren voordien nogal eens leningen aangegaan ter voldoening aan hun 'repartities', meestal in de vorm van gedwongen leningen van de eigen burgers.

De rente op losrenten en obligaties

Vanaf 1594 probeerde Holland weer renten te gaan verkopen op vrijwillige basis en op het krediet van het gehele gewest. In december 1597 bleek het echter moeilijk te zijn om voor 200.000 gulden aan losrenten tegen 8,3 procent rente geplaatst te krijgen, terwijl losrenten vóór de Opstand tegen 6,25 procent verkocht hadden kunnen worden. Aan de ontvangers van de gemene middelen moest toen nog toestemming worden gegeven om voor een deel van het benodigde bedrag kortetermijnobligaties uit te geven tegen twaalf procent plus nog één procent makelaarsloon. Spoedig daarna bleek de kortetermijnrente op obligaties echter gelijk te worden aan die op de langlopende renteschuld en in de jaren daarna bleek de rente op zowel losrenten als obligaties te kunnen dalen tot 7,1 procent. Opvallend is dat in de jaren daarna kennelijk vooral het bedrag aan kortetermijnschuld in omloop sterk groeide. Toen in 1609 het Twaalfjarige Bestand met Spanje was gesloten, probeerde de Hollandse overheid tegelijk met een renteconversie naar 6,25 procent een consolidatie van de kortetermijnschuld te realiseren. Wie niet instemde met de renteverlaging, kon aflossing verkrijgen en obligaties zouden niet langer dan zes maanden worden geprolongeed.

De renteverlaging bleek te worden geaccepteerd, maar men slaagde maar in zeer beperkte mate in de beoogde omzetting van obligaties in losrenten. Vanwaar deze voorliefde voor obligaties? Een voor de hand liggende reden voor de mislukking leek te zijn dat op de overdracht van 'renten' sinds 1598 een overdrachtsbelasting verschuldigd was en op de overdracht van obligaties niet. Maar ook de afkondiging dat deze belasting niet verschuldigd zou zijn over de eerste overdracht na de omzetting in renten, had niet geholpen. Beleggers bleken inmiddels evident een voorkeur te hebben ontwikkeld voor obligaties, die veel gemakkelijker overdraagbaar waren dan renten, mede omdat ze in tegenstelling tot renten niet op naam gesteld hoefden te zijn. Uit het weinige dat bekend is over de ontwikkeling van de Hollandse schuld na afloop van de oorlog tegen Spanje weten we dat met name in Amsterdam het overgrote deel van de Hollandse schuld de vorm zou blijven houden van obligaties, waardoor Hollandse obligaties zich in de praktijk tot de gewone langetermijnschuld van Holland ontwikkelden. Van de in Hollandse steden - Amsterdam uitgezonderd - uitbetaalde bedragen aan rente en interest op de Hollandse schuld bestond in 1651 gemiddeld ongeveer de helft uit interest op obligaties, in Amsterdam echter maar liefst 86 procent. In 1640 had men inmiddels de rente weten te converteren naar vijf procent, in 1655 zou nogmaals een conversie mogelijk blijken naar slechts vier procent.

Het is aannemelijk dat de verklaring voor de voorliefde voor obligaties gezocht moet worden in de functie die de Hollandse schuld vermoedelijk was gaan vervullen voor het functioneren van de Hollandse stapelmarkt. De beschikbaarheid van klinkende munt was vitaal voor het functioneren van de toenmalige internationale handel. In het achttiende-eeuwse 'Traité de la circulation et du crédit' van Isaac de Pinto is gewezen op de rol die obligaties vervulden voor het in circulatie houden van contant geld. De mogelijkheid om liquiditeiten tijdelijk rentedragend te maken door belegging in obligaties, die gemakkelijk weer verkocht konden worden op het moment dat kasmiddelen nodig waren, zal er toe hebben bijgedragen dat er meer kasmiddelen in circulatie bleven en dat er meer transacties konden plaatsvinden dan zonder deze beleggingsmogelijkheid het geval geweest zou zijn. Het is aannemelijk dat het herstel van Hollands krediet vanaf ongeveer 1600 gepaard is gegaan met het ontstaan van een markt voor obligaties met een gunstig effect op het functioneren van de Amsterdamse stapelmarkt.

Conclusie

Tot 1600 werd de Opstand tegen Spanje vooral gefinancierd door een spectaculaire toename van de belastinginkomsten en uit buitenlandse subsidies en leningen. De binnenlandse kapitaalmarkt in Holland werd pas na 1600 en in feite pas vooral na het einde van het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) een factor van belang in de financiering van de strijd tegen Spanje. De institutionele structuur en de beleidsinitiatieven van de Staten van Holland zijn vooral na 1585 relevant geweest voor het herstel van het krediet van het gewest vanaf ongeveer 1600. De steden, wier burgers en wier liefdadige instellingen de belangrijkste beleggers waren in de binnenlandse overheidsschuld, bepaalden het financiële beleid in de Staten van Holland. Op den duur was in alle stemhebbende steden een gewestelijke belastingontvanger aanwezig. Doordat zij de rentebetaling in handen hadden en doordat de inning van de 'gemene middelen' in de verschillende belastingdistricten van het gewest in het openbaar verpacht werd, was duidelijk dat de gewestelijke belastingontvangers over een groeiend bedrag aan inkomsten beschikten. Er hoefde dus weinig twijfel aan te bestaan, dat ze in staat zouden zijn om de rente op de - in opdracht van de Staten van Holland door hen zelf uit te geven - obligaties te voldoen. Het is echter onwaarschijnlijk dat de bedoelde groei van de belastinginkomsten mogelijk zou zijn geweest zonder gelijktijdig optredende bevolkingsgroei en economische groei.

Ook de verandering in de aard van de Hollandse schuld maakt aannemelijk dat naast institutionele kenmerken aan de vraagzijde, ook factoren aan de aanbodzijde van de kapitaalmarkt een belangrijke rol hebben gespeeld in de ontwikkeling van de Hollandse schuld. In Engeland was de oprichting van de Bank of England aan het einde van de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw nodig geweest om de overheid in staat te stellen om tegen lage rentes grote bedragen te lenen en kortetermijnkrediet zonnodig om te zetten in langetermijnschuld. In Holland kon de overheidsschuld zonder een dergelijke instelling groeien tegen dalende rentepercentages. In de Hollandse schuld werden obligaties, oorspronkelijk het kortetermijnkredietinstrument bij uitstek, de facto tot de dominante vorm van langetermijnkrediet. De mogelijkheid tot leningfinanciering door de overheid werd dus mede bevorderd door specifieke behoeften aan de aanbodzijde van de kapitaalmarkt: de behoefte van kooplieden aan eenvoudig verhandelbare kortetermijnbeleggingen ten behoeve van het soepel functioneren van de Amsterdamse stapelmarkt.

Wantje Fritschy

Literatuur

Dickson, P.G.M. (1967) *The Financial Revolution in England: A Study in the Development of Public Credit, 1688-1756*. Macmillan, London.

Tracy, J. (1985) *A Financial Revolution in the Habsburg Netherlands: "Renten" and "Renteniers" in the County of Holland, 1515-1565*. University of California Press, Berkeley.

1

De door J.L. van Zanden gepubliceerde consumentenprijsindex 1450-1800 (zie www.iisg.nl/hpw) suggereert voor 1620 een prijsindexcijfer van 150 (1575=100).